

Zwyczaje, obrzędy i wierzenia okresu Bożego Narodzenia w regionach Nadsyannya i Boikivschyna w XIX i XX wieku w województwie lwowskim na Ukrainie

Streszczenie

Z religią i jej przejawami, różnymi formami i obrzędami, człowiek spotyka się każdego dnia i to w skali światowej – jej historia jest tak długa jak dzieje ludzkości, stwierdzają to etnografowie i paleontolodzy XX wieku. Religia funkcjonuje wedle kilku zasad, bez których utraciłaby swą istotę, zanikłaby i przerodziłaby się w okultyzm i magię lub skłoniłaby się w kierunku filozofii i etyki. Religia jest jednolitym systemem, w którym dokładnie wyodrębniają się wyznaczone komponenty, wśród których podstawowymi są: religijna świadomość, organizacja i kult.

Niniejsze opracowanie dotyczy zwyczajów, obrzędów i wierzeń, w których została wyeksponowana religijność ludowa charakterystyczna dla wsi regionów Bojkowszczyzny i Nadsania, który to teren w przeważającej większości zamieszkiwany jest przez chrześcijan obrządku wschodnio-bizantyjskiego. Występujące na tym obszarze zwyczaje powiązane są z tradycyjnym światopoglądem, który formował się w ciągu wielu minionych stuleci, przetrwało w nim także wiele przedchrześcijańskich reliktyw. Ukraina to państwo, które znane jest z charakterystycznych ludowych tradycji, twórczości i kultury. Ukraińskie ludowe tradycje posiadają cechy narodowe i przekazywane są z pokolenia na pokolenie. System wartości ukraińskiego narodu posiada zróżnicowaną budowę, jednym z jego elementów jest obrzędowość. Rzeczą naturalną jest zatem fakt, że w ciągu stuleci nie słabnie zainteresowanie ukraińskich ekspertów z zakresu wielu naukowych dyscyplin i różnych dziedzin sztuki – religioznawców, kulturoznawców, etnografów, folklorystów, historyków kultury i sztuki, socjologów kultury w sferze zachowania duchowych dóbr, szczególnie w warunkach przyspieszonej unifikacji i urbanizacji.

Obiektem badań pracy doktorskiej uczynił autor bożonarodzeniową obrzędowość mieszkańców wsi rejonów starsamborskiego i samborskiego na Bojkowszczyźnie oraz rejonów jaworowskiego i mościskiego na Nadsaniu, w obwodzie lwowskim.

Celem pracy jest określenie specyfiki bożonarodzeniowej obrzędowości w kontekście ogólnej spuścizny kulturowej narodu ukraińskiego w oparciu o zachowane materiały archiwalne Katedry Etnologii Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia I. Franki, a

także opracowaną literaturę naukową. Osiągnięcie postawionego celu przewiduje wykonanie następujących zadań:

- przyrzeć się obecnemu stanowi współczesnej bożonarodzeniowej obrzędowości na Bojkowszczyźnie i Nadsaniu;
- przedstawić badane zjawisko w porównawczym ogólnoukraińskim kontekście;
- określić lokalną specyfikę bożonarodzeniowych tradycji Bojkowszczyzny i Nadsania;
- określić stopień zachowania tradycji i motywacji podczas wykonywania danego obrządku.

Praca składa się z czterech rozdziałów. Tytuły rozdziałów odpowiadają chronologii kalendarzy: cerkiewno-liturgicznego i ludowego wschodnio-bizantyjskiej tradycji Ukraińców.

Rozdział pierwszy poświęcony jest zwyczajom, obrzędom i wierzeniom bożonarodzeniowego postu. Przedstawiony materiał został podzielony na trzy części – geneza duchowości i historia bożonarodzeniowego postu; praca w domu i w gospodarstwie; uroczystości oraz święta na cześć świętych w tym okresie i powiązane z nimi ludowe tradycje. Bożonarodzeniowy post jest ostatnim postem w kalendarzu cerkiewnym, wprowadza do świętowania tajemnicy wcielenia i, chociaż w historii Cerkwi miał różny czas trwania, zawsze odznaczał się duchowością w oczekiwaniu na najdroższego Gościa. Liturgiczne czytania w tym okresie to teksty ze Starego Testamentu, które proroczo mówią o wyczekiwaniu izraelskiego narodu na przyjście Mesjasza – Zbawcy. Chrześcijanie rozpoznają Mesjasza w Jezusie, Synu Bożym wcielonym dla zbawienia ludzi, bożonarodzeniowy post także duchowo jedna z oczekiwaniem Cerkwi na Drugie Przyjście Chrystusa w chwale. Głównym celem postu jest duchowe oczyszczenie człowieka za pomocą wyznania grzechu, przyjęcia świętych tajemnic – spowiedzi i komunii św., modlitwy, wyrzeczenia się grzechu, a następnie – wstrzemięźliwości w jedzeniu. Bożonarodzeniowy post odznacza się też zewnętrznymi atrybutami, do których należą praca i obowiązki wszystkich członków rodziny, od ich starań zależał bowiem świąteczny nastrój całej rodziny w okresie świąt.

Dużą rolę w formowaniu duchowości bożonarodzeniowego postu odgrywał kult Matki Boskiej i świętych, takich jak: Katarzyna, Andrzej, Naum, Barbara i Sawa, Mikołaj, Ambroży, Anna, Spiridon, Ignacy i Anastazja, którzy nawoływali do pobożnego życia, wzbudzały w ludziach uczucia wiary, nadziei i miłości. Zimowe święta rozpoczynają się Ofiarowaniem Najświętszej Maryi Panny, obok liturgicznego znaczenia święta, wśród mieszkańców obydwu rejonów istniała wiara w szczęście przychodzące do domu przez pierwszego gościa, starsza tradycja opowiada o specjalnym wprowadzaniu do domu

zwierzęcia. Ten dzień wróżył, jaki będzie rok następny – urodzajny czy nie, deszczowy czy suchy. Wiele tradycji związanych jest ze świętem Ofiarowania odnotowano na Bojkowszczyźnie.

Przeprowadzone etnograficzne badania terenowe wskazują, że na święto Katarzyny w regionie Nadsania praktykowano dziewczęce wróżby, natomiast na Bojkowszczyźnie święto miało wyłącznie religijny charakter. Na święto Andrzeja wszędzie we wsiach praktykowano różnego rodzaju wróżby, które były przeprowadzane przez dziewczęta i tylko na Nadsaniu, w rejonie mościskim, wykonywane były przez chłopców. Zabawne, a nawet psotne zachowanie chłopców stanowiło nieodłączną część tego święta. W dawnych czasach nowy rok szkolny rozpoczynał się na święto Nauma, ale z biegiem lat tradycja uległa pewnym zmianom, to samo dotyczy zakazu przędzenia i pozwolenia na wyszywanie w dniu świętej Barbary, które współcześnie utraciły swą aktualność. Natomiast obchody dnia świętego Mikołaja, które kiedyś sprowadzały się tylko do obrzędu przebierania oraz rozdawania prezentów dzieciom, obecnie są szczególnie uroczyste w parafiach, szkołach i przedszkolach, wystawiane są wówczas przedstawienia z udziałem nowych bohaterów i na podstawie nowych scenariuszy. Dawniej na święto Ambrożego zaczynały się wieczornice, a także przyjmowanie nowych członków do chłopięcych i dziewczęcych gromad, ale z biegiem czasu ta tradycja zanikła. Po święcie Poczęcia Anny we wsiach Bojkowszczyzny oraz Nadsania dziewczęta i kobiety aktywnie zajmowały się kolektywnym przędzeniem. Na święto Spirydona ludowym zwyczajem było prognozowanie pogody na zimowe miesiące, a na święto Ignacego i Anastazji w gospodarstwach rozpoczynał się sezon uboju świń.

W **drugim rozdziale** opisana jest obrzędowość dotycząca Wieczery wigilijnej – jednego z najbardziej uroczystych chrześcijańskich świąt, które obchodzone jest wieczorem w przeddzień Bożego Narodzenia, część chrześcijan wschodniego obrządku obchodzi je 6 stycznia, według gregoriańskiego kalendarza. Wigilia jest ostatnim dniem bożonarodzeniowego postu i jednocześnie pierwszym świątecznym. Ten rozdział składa się z trzech części, są to: przygotowanie do Wigilii, obrządek samej Wieczery wigilijnej, zwyczaje po Wieczery. Przygotowanie do Bożego Narodzenia obejmowało wszystkie aspekty życia ukraińskiej rodziny - pracę mężczyzn i kobiet w gospodarstwie i w domu, obecność *diducha*, świeczek, sianka na stole, słomy na podłodze, przygotowanie odpowiedniego wyglądu pieca, dekorację domu, wypiekanie różnych rodzajów chleba, przyrządzanie kutii i innych świątecznych potraw – są to najbardziej powszechne prace związane z przygotowaniem do Wigilii.

Od dawnych czasów ludzie wierzyli, że w wigilijny wieczór, a w szczególności na samej Wigilii, obowiązkowo obecne są dusze zmarłych bliskich, dlatego podczas Wieczerzy za stołem zostawiano wolne miejsce z nakryciem, a po kolacji nie sprząrano resztek jedzenia ze stołu, pozostawiając je na całą noc. Wśród innych tradycji Wigilii warto podkreślić obowiązkową ilość dwunastu potraw, przy wykorzystaniu do ich przygotowania prawie wszystkich produktów znajdujących się w gospodarstwie. Do Wieczerzy siadano dopiero, gdy wszystkie prace w gospodarstwie były skończone i gdy na niebie ukazywała się pierwsza gwiazda. Wieczera rozpoczyna się zapaleniem świecy i rodzinną modlitwą, a kończy kolędą i modlitwą. Na Wigilię członkowie rodziny nie kłócą się i nie sprzecząją, podtrzymując w domu spokój i dobry nastrój, istniała też tradycja godzenia się, proszenia o wybaczenie i przebaczenia – wszystko to czyni się z wielkiego szacunku do Nowonarodzonego Dzieciątka. Ładny zwyczaj dzielenia się pokarmami z rodziną, chrzestnymi rodzicami i dobrymi znajomymi, rozpowszechniony wśród mieszkańców samborskiego rejonu Bojkowszczyzny, symbolizuje jedność rodziny, ich przyjaźń i szczodrość. Niezmiennym atrybutem Bożego Narodzenia jest dzwieczna kolęda śpiewana już po wigilijnej Wieczerzy, Ukraińcy Nadsania kolędownali nie tylko w swoich domach, ale chodzili z kolędą od chaty do chaty, ogłaszając w ten sposób radosną nowinę o przyjściu na świat Syna Bożego. Na Wigilię praktykowano też niektóre przepowiednie i wróżono. Wiele jednak zwyczajów i obrzędów zostało zapomnianych lub utraconych w rezultacie sowieckiej ateizacji. Bez względu na to, Ukraińcy dziś na nowo odkrywają się dla Boga, kultywując tradycje i obrzędy związane z Wigilią.

Trzeci rozdział opisuje liturgiczną i ludową tradycję świąt Bożego Narodzenia, które obejmują okres cerkiewnego kalendarza od Bożego Narodzenia do Matki Boskiej Gromnicznej, czas, kiedy to ludzie pozdrawiają się nawzajem słowami: „Chrystus się narodził!” i odpowiadają: „Sławmy Go!”. Rozdział ten jest podzielony na trzy części, są to: zwyczaje trzech świątecznych dni wschodniego kalendarza, tradycje i wierzenia związane z obchodzeniem Nowego Roku, okres od Trzech Króli do Gromnicznej. Trzy świąteczne dni to: Boże Narodzenie, Maryi i Józefa oraz pierwszego męczennika Szczepana. W te dni na Bojkowszczyźnie i Nadsaniu obecność wiernych na liturgii była obowiązkowa, dzielono się radością z powodu narodzin Zbawiciela, szczerze ugaszczano bliskich i przyjaciół, panowała tradycja kolędownia i chodzenia z szopką. Nowy Rok to jedno z najdawniejszych, najpopularniejszych i najweselszych kalendarzowych świąt, które na Naddnieprzańskiej Ukrainie i na Huculszczyźnie powiązane jest ze świętowaniem Szczodrego wieczoru, w Galicji natomiast zachowała się tradycja obchodzenia go na Trzech Króli. Obrzędy na Melanii, posiewanie zbożem, młócenie obrzędowego snopa *diducha*, wierzenia związane z

pierwszym odwiedzającym, jedzenie „niepostnych” potraw – wszystko to stanowi nieodłączne elementy obrzędowości regionów Galicji, Bojkowszczyzny i Nadsania podczas obchodzenia jednego święta o kilku nazwach: Obrzezanie lub Nadanie Imienia GNICH, Świętego Wasyla Wielkiego i Nowego Roku według kalendarza juliańskiego. W wyniku badań ustalono, że we wsiach jaworowskiego rejonu Nadsania nie „zasiewano” ziarnem w tym dniu, tylko wieszowano, a mieszkańcy Samborszczyzny, na Bojkowszczyźnie, praktykowali śpiewanie kolęd przez starsze osoby przy akompaniamencie instrumentów.

Jordan to ludowy odpowiednik święta Objawienia Pańskiego, które oznaczało zakończenie dwudziestodniowego okresu świątków. Wieczór w Wigilię święta Jordanu w regionach Bojkowszczyzny i Nadsania nazywano Szczodrym wieczorem. Cały dzień 18 stycznia, zgodnie z tradycją, przestrzegano ścisłego postu, jak na Wigilię Bożego Narodzenia. W odróżnieniu od innych regionów, w Galicji, w przeddzień Objawienia Pańskiego, *szczedrowano*. W obydwu badanych regionach wiele obrzędów jordańskich związanych jest z wodą, nie utraciły one swej aktualności do dziś, są to: święcenie wody w stawach, rzekach, kąpiel w nich, kropienie wodą święconą chat i gospodarstw. Na Samborszczyźnie, w regionie Bojkowszczyzny, istnieje osobliwy zwyczaj wypuszczania gołębi w niebo podczas poświęcania wody. Ostatnie święto, które zamyka bożonarodzeniowy cykl w regionach Bojkowszczyzny i Nadsania, to święto Matki Boskiej Gromnicznej, wierzono, że w tym dniu spotyka się zimą z wiosną, kończy się okres kolędowania.

Zagadnieniem rozpatrywanym w **czwartym**, ostatnim rozdziale są chwalebne ludowo-religijne pieśni śpiewane podczas świąt Bożego Narodzenia, które pochodzą z zamierzchłych czasów – kolędy oraz *szczodrówki* (śpiewane na Stary Nowy Rok). Najwięcej kolęd zachowało się w Galicji i na Zakarpaciu, w regionach Bojkowszczyzny i Nadsania. Zarówno *szczodrówki*, jak i kolędy powstały w dawnych czasach, niosą biblijną treść i opisują gospodarza oraz całą jego rodzinę, ale, w odróżnieniu od kolęd, w *szczodrówkach* wspominane są jaskółki, kukułki, żyto-pszenica, zasiew – symbole spotkania się Nowego Roku z wiosną. Poparcie ze strony Cerkwi dla religijnych kolęd zapewniło przetrwanie obrzędu kolędowania na Bojkowszczyźnie i Nadsaniu.

Kolędy i *szczodrówki* obejmują zbiór specyficznych motywów, które mogą być podzielone na kilka grup tematycznych: chwalebne, życzeniowe, rytualne, upamiętniające, gospodarskie, weselne, wojskowe, kosmologiczne i apokryficzne. Historia rozwoju, charakterystyczne motywy oraz struktura kolęd i *szczodrówek* na Bojkowszczyźnie i Nadsaniu intrygują wielu współczesnych badaczy folkloru, jak również autora tej pracy, który wskazuje na bogactwo kultury i religijności w danych regionach.

Akcja szopki, która wykorzystuje doświadczenie przedstawień-misteriów i intermedii, równoważy religijne i obyczajowe motywy bożonarodzeniowego przedstawienia. Współcześnie na Bojkowszczyźnie i Nadsaniu istnieje wyłącznie żywa szopka, która jest późniejszą formą, w porównaniu do szopki kukielkowej. Udzielenie szopkom poparcia przez Cerkiew spowodowało poprawę zachowania uczestników szopek, które odbywają się we wszystkich badanych przez nas wsiach, w przeciwieństwie do bardziej archaicznych rodzajów przedstawień z przebieraniem się.

Integralną część pracy stanowią aneksy, będące rezultatem badań nad Bojkowszczyzną i Nadsaniem, regionów obwodu lwowskiego, tworzą one rozdział opracowanych źródeł. W pierwszym aneksie podane są teksty związane z okresem bożonarodzeniowego postu. W drugim przedstawione są kolędy i *szczodrówki*, które były najczęściej śpiewane w czasie Bożego Narodzenia i świąt noworocznych, wykonywano je zarówno w domu, jak i podczas odwiedzania poszczególnych chat we wsiach Bojkowszczyzny i Nadsania. Trzeci aneks stanowią scenariusze szopek, które, łącząc religijno-obyczajowe elementy, wzbogacają kulturalną spuściznę regionów. W czwartym aneksie zaprezentowano kwestionariusz badań etnograficznych. W archiwalnej dokumentacji badanych wsi wymienione są imiona i nazwiska informatorów, zachowano też zasady ich anonimowości, zgodnie z regułami przyjętymi w polskiej etnografii.

W pracy przedstawione są też mapy, na których zaznaczono miejsca, gdzie były prowadzone badania. Jako rezultat etnograficznych badań regionów przedstawiono zdjęcia, na których utrwalone zostały niektóre zwyczaje i obrzędy, związane z tematyką Bożego Narodzenia.

Naukowe novum polega na tym, że przedstawiono pełny opis większości wierzeń, zwyczajów i obrzędów, charakterystycznych dla okresu Bożego Narodzenia w regionach Bojkowszczyzny i Nadsania XIX i XX w. w obwodzie lwowskim na Ukrainie. Teoretyczno-metodologiczną podstawę badania stanowią ogólnonaukowe zasady historyczności, obiektywizmu i tolerancji. Autor, opracowując obronę problematykę, podkreśla aktualny stan zwyczajów, obrzędów i wierzeń w tych regionach, zwraca uwagę na kierunki dalszych badań w celu bardziej szczegółowego zanalizowania duchowej kultury ich mieszkańców.

Ks. mgr lic. Taras Borovec

o.

Lwów, dnia 25.05.2016 r.